

20 лютого цього року відзначаємо славетний ювілей: нашому земляку, уродженцю с.Дермань Здолбунівського району, видатному українському письменникові Уласові Самчуку (1905-1987) виповнюється сто років.

Із цієї нагоди пропонуємо читачам «Вістей Рівненщини» ознайомитися з досі ненадрукованим матеріалом із архіву письменника, який зберігається в Рукописному відділі Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка. Стаття називається «З приводу «Собору» Олесь Гончара». Нагадаємо, що вперше роман Гончара опублікований 1968 року. І одразу був нещадно й брутально розкритикований і заборонений, бо своєю про-

блематикою - соборність людських душ, оборона національних джерел, сконцентрованих у заголовному образі, розвінчання образу комуніста - сміливо й пристрасно виходив «поза межі дозволеного» радянською ідеологією. Понад 20 років роман у СРСР не видавався.

Роман-набат, роман-застереження - у цих образних висловах Григорія Тютюнника найглибше, найповніше, очевидно, визначається ідейний пафос роману «Собор». Наступні події - чорнобильська трагедія, розпад СРСР підтвердили прозорливість і громадянську мужність Олесь Гончара.

Роздуми Уласа Самчука над цим твором написані в м. Торонто (Канада), де письменник-емігрант проживав і творив до кінця свого життя. Вони наповнені громадянською пристрастю й великим болем за долю української людини. Друкуємо за сучасним правописом, зберігаючи переважно специфічні авторські вислови та конструкції речень.

Мойсей ГОН,
завідувач кафедри української літератури, професор
Рівненського державного гуманітарного університету

З приводу «Собору» Олесь Гончара

Запитаємо себе: в чому секрет великого успіху роману Олександра Гончара «Собор»? У Советському Союзі видано його стотисячним тиражем, у нас тут в самій Америці перевидано три рази. З безліччю рецензій, критичних статей, дискусій, коментарів. Над книгою, яка літературно не є видатнішою від інших книг того ж автора, які нічого подібного серед того самого читачтва не зустріли.

Відповідь аж дуже проста: людина України напружено чекає десятиліттями ось вже півстоліття на якусь друковане слово у цих дивних, незбагнаних, загадкових справах. Справах, які б, здавалось, засадничо простіші з простих, але які там чомусь набрали таких макабрничних розмірів форми і змісту. Півстоліття проблемою є питання гудзика, голки, нитки, взуття, штанів, звичайного хліба. У найбагатшій засадничо природними багатствами країні...

Другим питанням є, чому саме там створено умови, у яких не можна читати чужих газет, чужих книг, слухати чужого радіо, їхати за кордон, зустрічатися з чужинцями, говорити з ними, листуватися з ними. Чому стільки арештів, стільки заслань і такими засобами. Нарешті, чому були викликані ті макабрничні штучні голоди...

І ще третє питання: чому українці в Києві, столиці своєї держави, не чуять на вулиці своєї рідної мови, хоча вона вважається там державною мовою... І чому, коли нею хтось публічно хотів би говорити засадничо, такого там оголошують ворогом народу, евентуально буржуазним націоналістом і засилають на каторгу як злочинця.

Чому? Чому? І чому? Що це, справді, за така дивовижна система життя, яка вважає своїх власних громадян, усі ті славетні 240 мільйонів советських людей за якихсь тотальних невдах, скінчених ідіотів, яких треба тримати і виховувати у якійсь Інкубаторі і не дозволити їм дослібно на якусь власну, незалежну думку чи дію. То ж це, далєбі, параноя, клінічна перверзія, який ніде в культурному європейському світі під ніяким виглядом не нотувалося.

І на закінчення ще одне таке ж моторшне питання: яким таким правом не-

ла на ньому свій слід, до всього тут недавно шаліла велика пожежа, але й раніше не було тут веселіше, про що свідчить хоч би той могутній собор у самому центрі міста, як символ минулого, який виглядає, ніби його багато ночей штурбувало чортівиння з гоголівського Вія. Обдряпаній, обкопуланий, обгризений, поржавілий, з вибитими вікнами і поламаними хрестами, він стоїть на широкій площі в центрі міста, як мара, як викид сумління, як рана прокаженого, біля нього день-щодень проходить тисячі людей, які дивляться і бачать цю травму, але, здається, нічого в ній не розуміють. І справді, як можна це зрозуміти? Невіруючим людям можна зрозуміти невіруючих у церкву, але як можна на європейському континенті розуміти невіруючих у естетику, культуру, мораль, етику? Як можна холоднокровно знущатися з архітектури, історії, свого власного сумління?

Олесь Гончар дав нам дуже переконливий доказ, що поміж тими тисячами, які день-щодень дивляться на той собор і нічого в тому не бачать, є і такі, які дивляться і бачать. І що їх є там таких знов-таки тисячі і тисячі. Чому є доказ, що його «Собор» читається, перечитується, дискутується, що над цією справою думають - і то багато думають...

Бо дуже добре, що Гончар, як сказано, возвів цю тему у центральну. Бо це є справді наглядний, намацальний символ всього того, чим жив народ, чому він молився, на що звертав увагу в часі найбільшої духовної кризи, потреби, шукання спасіння, надії. До всього Гончар вибрав для цього не звичайний собор Житомира, яких є в Україні тисячі, а він вибрав собор на Запоріжжі, що його будували люди великих історичних днів, які були охоронниками границь, права і життя цієї країни, які були розбиті, як пам'ятник свого буття на цій землі, вони залишили цю величну будову-святиню на вічний спогад майбутнього.

Отже, цьому символу придано ще й історію, минулість, боротьбу, ідею батьківщини, ідею вічного, ідею надії на майбутнє. В українській духовній просторовості це документ з печаткою вічності, що його не зможе зломити ніщо й ніколи, навіть тоді, коли

таркою працювала при колгоспній амбулаторії, при тому убогому закладі, де навіть йоду не було. І коли часом хто обраниться, Вірунку фельдшер посилав мерщій траву ранник збирати, - той ранник йод заміняв...»

Але, щоб сказати [про] ту книгу, треба б її зачитувати цілу. Тому її так там читають, як ту дику казку, у якій бачить кожний самого себе. Читають, бо це трагічний документ їх життя. І є вдячні, що знайшовся хтось, що без страху подав його на суд майбутнього.

Розуміється, що є в тій книзі сторінки, які б хотіли усе це якось виправдати, знайти якісь логічні вимоги саме для такої дії, але всі ті намагання є кволо непереконливі, а все, що там говориться, говориться для того, щоб криком болю сказати, що таке життя є безглуздом. Що воно засадничо нічим не виправдується, що деінде у світі люди рішають ці самі справи далеко краще, розумніше і потрібніше...

Але ніхто не може там сказати, чому саме там таке життя створилося. Які були для цього причини і мотиви? Чи це справді винні самі оті нерозумні провінціальні секретарі, а чи, можливо, хто десь там вище, даліше... Можливо, що це той самий геній, що його портрет і гасла вони бачать і чуять на кожному кроці, а чи є це Цар-Москва і Цар-Пушка, а чи той дядя Мітяй і дядя Міняй, що його вивів Гоголь на посміховисько всьому світові поруч з різними іншими Маніловими і Собакевичами... А чи, може, був це цар Іван Грозний, що розпинав людей і виколював очі братам Бортникам за те, що побудували йому собор Василя Блаженного. А може, це є та сама неврастєня, що її відомий поет Федір Сологуб приписує тому ж Грозному:

*А просто он был неврастеник,
Один из душевно больных!
В беспутной глуши деревенек
Таится немало таких.*

Усе це разом та фізика, хімія і психологія, що з неї побудоване людське Его того простору, втілене тепер у систему великого вчення Маркса-Леніна... Ці справи вимагають студій, вглиблення, аналізу, пізнання, але це ще не скоро там станеться.

гаторами всіх законів життя і осясати себе безоглядними вирішальниками життя і смерті людей і народів, втиснути у ті залізни межі тієї дійсності?

Усі ці питання настирливо, розпачливо вимагають розслідування і відповіді. Бо ж це стосується нас самих як гомо сапієнс, як живих, розумних істот людських. Бо як цим не цікавитись, що згодом можна прийти до висновку, що це якийсь нормальне людське явище. Багатьом з нас, можливо, так і здається. Багатьом, можливо, не приходить навіть в голову, що вчення, на якому те життя побудоване, є звичайна утопія, хвора думка, що визріла в хворих мозках і переведена в життя хворими засобами. Найглибший знавець психології цього явища Достоевський сімдесят років перед реалізацією цієї утопії в життя зробив геніальну його проєкцію в романі «Біси» і без вагань назвав це геніальною глупотою. Тому що ніякий лікар не міг би оголосити, скажемо, Леніна параноїком чи перверзом думки, для цього не існує клінічних визначень, але саме тому, що подібну параною вдалося певним людям перевести в життя під виглядом спасіння людства, Достоевському не лишалося нічого іншого, як проголосити це геніальною глупотою.

Роман О.Гончара «Собор», від початку до кінця всі його 240 сторінок, є присвячений оцій дивовижній глупоті. І саме тому він має у нашому народі такий успіх. Сказано слово про те, що наш народ чути хоче. Можемо сказати, що ми тут, поза межами України, говорили про це багато і голосно, але ми є тут, поза межами. Ми не є доторкальні очевидці. Ми, нарешті, вигнані і засуджені. Отже, ми не є свідки повного засягу і повної вірогідності. Але Олександр Гончар, член партії, орденноносець «вітчизняної» війни, заслужений громадянин, великий радянський орденноносний письменник і голова Спілки радянських письменників України, безперечно, таким є. А тому на суді вічності за ним слово.

Сама тема роману «Собор» не є також його виключним винаходом. Ми тут вже не раз цю тему в різних випадках і виглядах порушували, я особисто як письменник порушував її в романі «Марія», в романі «Темнота», у мемуарах «На білому коні». Ця моя остання книга була широко по-радянськи коментована в газеті «Літературна Україна». Але знов-таки не ми тут є автентичними інтерпретаторами цієї теми, а О.Гончар там таким є. А до всього він цю тему взяв не лише як один з епізодів великого цілого ненормального буття в тому просторі, а він возвів її до центра цього явища, зосередивши біля нього все інше, що в тому житті є дивовижного.

І дуже влучно, що він цю тему назвав собором. Це є дуже вражаючий, дуже наглядний і дуже незбагнутий символ. Ще до появи «Собору» Гончара в моїх спогадах «На білому коні», маючи на увазі собор у Житомирі, я дозволив собі так цю тему схарактеризувати: «Розуміється, що через Житомир пройшла війна і залиши-

задокументоване навколо того собору життя – це життя самого собору. Це життя людей, які, можливо, там жили і бачили той собор з діда, прадіда й прапрадіда, але які дійшли ось до днів, коли то їх центр центрів мало б бути зрушено з волі якихсь там недоречних партійних секретарів. «Храм. Храм краси, історії, храм зодчества козацького... А ви, як у конюшні» – каже про це один з героїв цього роману професор Яворницький. А інший – знов вже не професор, а лишень звичайний механік-студент Микола Баглай: «Але мене, – каже він, – цікавить: чому доля того ж собору, народного архітектурного пам'ятника, повинна залежати від настрою, від персональної волі однієї особи, хай навіть позитивної? Ви це вважаєте нормальним?»

Розуміється, це є трагічно ненормальним, відповідь Миколі Баглаю кожний свідомий читач, але в тому просторі відповідають ось як: «Поганих секретарів не буває, зятям собі це. Зятям і більше не пащекуй на цю тему, якщо хочеш у туристській їздити...» Це відповідь іншого також механіка Олексі, який прекрасно розуміє, що такі нормальні питання там вважаються глибоко ненормальними і за них посилають у далеку туристику... Якої вони всі також прекрасно свідомі.

Життя взагалі, довкруги, в глибіню і широчінь, і навіть «солома на Ягоровій хаті від часу злилася, скипілася в єдину землісту масу». Микола Баглай свідчить, що його дівчина Єлька є звичайною рабинею колгоспу, що його рідний брат Іван, відомий видатний металург, якого послали аж до Індії розбудовувати цю справу, не може звести кінці з кінцями, його жінка мусить працювати на заводі, що, на думку діда з колгоспу, «є справжнім пеклом».

- Жінки теж там працюють? – запитала якось дядько Ягора.

- Тисячі їх там.

- І я б хотіла туди.

Ні, дядько цього їй не бажав би. Не мед їм там, у куряві аглофабрики ще побачиш, на жаль, жінок з ломами на ремонті колій заводських, і на краях, коли вони над самим полум'ям ковшем прогливають.

- Хіба ж то жіноча робота? Хіба вона після того дітей родитиме? – думає дядько Ягор в розмові зі своєю племінницею Єлькою.

А багатьо Віруньки, жінки того ж відомого металурга Івана Баглая, за те, що він до німецького полону потрапив, звідки його ледве живого вирвали, совєтська влада після живого на німецькій міні послала, де він разом зі сотнями інших загинув.

І все це має зватися життям. «Поема трагізму, поема нездоланності духа, але якими словами-карбами її накарбувати?» – питається автор.

І ціла ця поема з назвою «Собор», сторінка за сторінкою, що не речення, то все ця сама «поема трагізму». Велика, суцільна картина не живого, а напружено мертвого, механічного сумішу людей, диму, безглуздя, борсання в дрібних і найдрібніших справах, щоб виправдати саме голе існування. «Не балувало Віруньку життя, – каже ця книга. – Одразу після війни мати сані-

болів. Байдуке, чи будуть нас тут слухати, чи не будуть...»

Розуміється, що в цій книзі Гончара старанно оминено і опущено все, що болить українську душу національно. Напевно, в тому просторі, що його описує Гончар, особливо на тих металургійних комбінатах, ледве чи можна почути мову, якою Гончар пише свою книгу. Розуміється також, що провід тих комбінатів не лише належить Баглаям та Лободам, як також нічого ніде не говориться, хто є фактичним господарем того металу, що його виливають з української руди українське Баглаї. Такого, розуміється, ніякі совєтські цензори не перетравили б, але там є багато вказівок, що і ця справа не є більше байдукою для людей його славетної Зачіпллянки. Мовляв, «у нас завжди знайдеться ескімос, який дасть вказівку жителю тропіків, як їм себе поводити під час спеки...»

Головне свідомість, свідомість людська, а все інше додається... Свідомість, що в підземеллі Соловків «цариця двадцять п'ять років гноїла закутого в ланцюги Калнишевського», бо, далі каже ця книга, що «багатирі тут виростили, сильних духом людей викохував цей край, живлющий дух цієї природи».

У цій нашій мові про цю книгу «Собор» свідомо оминаю її літературно-мистецьку частину, я не критик, і це не моє фахове царство. На мою думку, у наш час не існує твердих канонів формального визначення мистецькості чи не мистецькості твору. Тепер перемішано всі стилі – старі, нові, з минулого і майбутнього, мистецтво обертається в буревійному світі циклонів і контрциклонів, а тому книга лишень тоді книга, коли вона щось нам каже, нас хвилює, нами люблена або нами ненавиджена. Не мистецькість, це є вольність думки, вислову, барви. Сірість і нецікавість – це є суд і засуд кожної книги і кожного мистецького твору взагалі... Книга «Собор» Гончара каже – і не тільки каже, а кричить, гнівається і погрожує. Вона нас бентежить – і то гарячим полум'ям пекельного життя. А тому вона є мистецтвом! Усі ті, що хотіли б бачити її кращою і знаток, як це зробити, – хай потрудяться і це своє бажання виправдають ділом. Коли ж вони лишень знають, але не можуть, – хай краще мовчать і слухають...

Хотілося б лишень до цього всього додати, що проблеми, порушені в цій книзі, вимагатимуть ще багато подовжень, а головне – роз'яснень. Там сказано, що ми бачимо, але не сказано, чому це ми бачимо. А саме це питання – чому – є найважливішим моментом не лише бачення, але й пізнання, зрозуміння, вияснення. І можливо, також певного позитивного рішення. У цей час там ще домінує канон непогрішимості певних причин, але існують виразні ознаки, що цей канон починає тратити свою магічну силу фетиша і людина починає думати також своїми власними засобами думання. Такі книги, як цей «Собор» О.Гончара, є вимовним для цього покажчиком.

Улас САМЧУК

*Збіт Рівненщини, 2005, Числ. 10 : 1. обл. роз.
№10/4 мов. с. 4*

13 10/2005/10

«У цьому напрямку працює певна група дослідників, до яких належить і автор цієї книги»

Духна скрабу вняхоху